

בירור זמן עלות השחר וצאת הכוכבים דר"ת, במשנת הראשון לציון הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל

שרעתו שזמן עה"ש הוא 72 דק' לפני הנץ וכן צאה"כ דר"ת 72 דק' אחרי השקיעה בימי ניסן ותשרי, ולא כמי שרצה לומר ברעתו שהזמן הוא 90 דק' בימים הנ"ל

כאשר זכיתי בשלהי שנת תשע"ו לבוא אל כבוד הראשון לציון הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א, בדבר הרעיון לייסד לכל עיר ועיר בעולם לוח מיוחד התואם את האופק שלו, ולא להסתמך על לוח אחד לכל הארץ שבו זמנים של כמה ערים בלבד, וב"ה שהסכים עימי במכתב הסכמה חם על גודל חשיבות הענין ואכ"מ.

ואז מסר לי לוח אשר בשם "הלוח הספרדי" יכונה, שהוא לדברי עורכו, לוח מיוחד המתאים לפסקי מרן השו"ע שקיבלנו הוראותיו ובפרט לאור פסקי הגרע"י זיע"א וכו', וביקשני הראשון לציון שליט"א לחוות דעתי עליו בכתובים, והנני ממנה לעשות רצון הרב, ולכתוב כמה הערות על הלוח הנ"ל ושיטתו. ובמאמר זה נתמקד לברר שיטת מרן השו"ע לדעת הגרע"י בענין זמן עה"ש (ובהזדמנות אחרת נכתוב אי"ה על כמה ענינים נוספים שיש להעיר עליהם בלוח זה).

והנה ברור הדבר אצל כל לומד ומעיין בספרי הרב (וראה לקמן מקורות לזה), שנקט לעיקר, ששיעור אורך המיל להלכה ולמעשה הוא 18 דק', וד' מיל שזה זמן עה"ש לפני הנץ הם 72 דק', ובה אין חולק ומפקפק. גם ברור שנקט לעיקר שעיקר השיטה היא לחשב שעות אלו בשעות זמניות המשתנות לפי אורך היום, ומתארכות בקיץ לפי אורכו.

אמנם יש בזה ב' דרכים המובילות למסקנות שונות לחלוטין, האחת שבה יוצא עה"ש בימי ניסן ותשרי 72 דק' לפני הנץ, וזו הדרך המקובלת, והשניה שבה יוצא עה"ש בימי ניסן ותשרי 90 דק' לפני הנץ, וזו הדרך שאינה מקובלת. וזה שב' שיטות אלו מתהדרות לקרוא לעצמם שיטת השלחן ערוך גם ידוע, גם אם אינו נכון. אבל לקרוא לדרך השניה שבה הולך הלוח הנ"ל "שיטת הגאון רבי עובדיה", זה חידוש חדש שלא היה לעולמים והוא טעות גמור לפענ"ד, והנני לפרט.

יסוד שיטת השו"ע שאורך מיל הוא 18 דק' וד' מיל הם 72 דק', הוא משיטת התרומת הדשן שמה שנאמר בסוגיא דפסחים (צ"ד) שאדם מהלך 40 מיל, היינו מעלות השחר לצאת הכוכבים, כאשר 32 מיל אדם מהלך מהנץ לשקיעה, וד' מיל מעה"ש להנץ, וד' מיל מהשקיעה לצאת הכוכבים (דר"ת). וסבר בעל תה"ד שאורך היום מעה"ש לצאה"כ הוא י"ב שעות שוות של 60 דק', דהיינו 720 דק', 720 דק' לחלק ל-40 מיל יוצא 18 דק' למיל, וד' מיל הם 72 דק', וא"כ עה"ש הוא 72 דק' לפני הנץ וצאה"כ הוא 72 דק' אחרי השקיעה, וכן נהוג בכל תפוצות ישראל.

אלא שיש קושי מציאותי העומד לנגדנו, והיא קושיית הגר"א בביאור (תנ"ט ה') על הרב תה"ד "תמוה מאוד ושגגה גדולה היא מאוד", וגם הלבוש והתניא ועוד עמדו בשאלה הגדולה הזו, שהמציאות אינה כדברי תה"ד, שהרי במציאות יש מעה"ש עד צאה"כ הרבה יותר 12 שעות שוות, ובא"י בתקופת ניסן ותשרי שבהם דיברה הסוגיא דפסחים, מהנץ לשקיעה יש 12 שעות שהם 720 דק', ומעה"ש לצאה"כ מתווסף עוד 72 דק' בתחילת היום 721 דק' בסוף היום, ועולה ל-864 דק' ולא 720 דק'. והיא שאלה שאין עליה תשובה, ובלשון הלבוש סי' רס"ז:

וחשבו דמאי דחלקו רבנן היום ל"ב שעות היינו מעה"ש עד צאה"כ, ולדידי נראה לי מתוך התוכנים האלו קיים בפשיטות דשטות גמור הוא, ולא היו על דעת רז"ל מעולם, רק מעת זריחת השמש עד השקיעה וכו' ע"ש.

ועכ"פ אחר שמרן השו"ע פסק כדבריו שאורך המיל הוא 18 דק', מוטל עלינו ללמוד איך לחשב את זמן עה"ש לדעת התה"ד, ויש בזה ב' דרכים.

דרך אחת והיא המקובלת, שמאחר שיש לנו דברים ברורים בשו"ע באורך מיל שהוא י"ח דק', וד' מיל הם 72 דק', והסוגיא דיברה על ימי ניסן, א"כ הדבר ברור שעלות השחר בימי ניסן הוא 72 דק' לפני הנץ החמה, ואם תבוא לחשב את הזמן לשאר ימות השנה, שענינו הרואות שהזמנים גדלים בקיץ כאשר היום מתארך, יהיה עלינו לחפש דרך איך להגדיר את הזמן של עלות השחר בקיץ, שהרי זמן זה לא כתוב בשום מקום כמה הוא מקדים להנץ החמה בקיץ. וכתבו הפוסקים שיש לחשב זמן זה בשעות זמניות לפי אורך היום¹. (וכאן נתמקד בשיטת השעות הזמניות, ולא בשיטת השעות הזמניות לפי שיטת המעלות. שהוא ענין למאמר נפרד ואין כאן מקומו).

ונפרש הדברים, שהרי אנו מחפשים נוסחא שתאמר לנו מתי עה"ש בקיץ ובחורף כאשר אנו יודעים שבימי ניסן ותשרי היא 72 דק' לפני הנץ, והדרך היא שנחשב זאת לפי אורך וקוצר היום. פירוש אם במציאות עה"ש בימי ניסן היא 72 דק' מתוך אורך יום מציאותי של 720 דק' (מהנץ לשקיעה), א"כ יוצא שעה"ש הוא עשירית מהאורך של בין הנץ לשקיעה 72 מתוך 720 הוי עשירית, וא"כ כל יום במשך השנה נמדוד את אורכו מהנץ לשקיעה ועשירית מאורך זה יהיה זמן עה"ש לפני הנץ וצאה"כ אחרי השקיעה. ולפי זה ביום ארוך בקיץ בא"י שבו המרחק בין הנץ לשקיעה הוא 1000 דקות, עה"ש היא 100 דק' לפני הנץ, וביום קצר בחורף בא"י שבו המרחק בין הנץ לשקיעה הוא 600 דקות, עה"ש הוא 60 דק' לפני הנץ.

לפי דרך זו איננו יודעים ליישב את קושית הגר"א על התה"ד, אבל אנו יודעים בבירור שבימי ניסן עה"ש הוא 72 דק' לפני הנץ, שהרי כך כתב התה"ד וכן יצא מהסוגיא, ובמציאות הוא עשירית היום שמהנץ לשקיעה, וכך יהיה בכל השנה, עשירית שמהנץ לשקיעה זה הוא זמן עה"ש וצאת הכוכבים.

והנה לדעתי כשיטה זו נקט הגרע"י זיע"א, וכך עושים בלוח אור החיים עשרות בשנים על פי הוראת הרב, וכמו שכתב בהסכמתו ללוח: "כל הזמנים בלוח כגון עלות השחר וכו' נעשו לפי שיטת מרן השו"ע והפוסקים על פי הנחיותי ובהסכמתי המלאה". וכן כתב בספריו הרבים נעתיקם בהמשך בעזה"י.

הדרך השניה סוברת בדעת השו"ע שעה"ש בימי ניסן הוא 90 דק' לפני הנץ, שהרי התה"ד נקט שמעלות השחר עד צאה"כ יש 720 דק' ועה"ש הוא 72 דק' לפני הנץ. וא"כ התה"ד סבר שהזמן שבין עה"ש להנץ הוא עשירית מאורך היום השלם, דהיינו מאורך היום שמעה"ש עד צאה"כ, וזה הוי 72 דק', וכדי להגיע לזמן זה בכל השנה עלינו לחשב עשירית מהיום השלם, אבל איך נדע להגיע ליום השלם בחורף או בקיץ בהם אין הזמן בדיוק 72 דק'? איך נדע מתי עה"ש, אשר אותה אנו מבקשים? פשוט מאד, הרי עשירית מאורך היום מעה"ש עד צאה"כ היא שמינית מאורך היום מהנץ לשקיעה, שכן יוצא החשבון, ואם כן כדי למצוא את זמן עה"ש קודם הנץ, יש לחשב שמינית שמאורך היום בין הנץ לשקיעה, וזה עה"ש לפני הנץ וצאה"כ אחר השקיעה.

¹ דלא כשיטת הפמ"ג ועוד שהזמנים הם קבועים בכל השנה ושתמיד 72 דק' שוות לפני הנץ הוא עה"ש ו72 דק' שוות אחרי השקיעה הוא צאה"כ, שכמעט כל הפוסקים לא סוברים כך, וגם המציאות מכחשת שיטה זו, ואכמ"ל.

וביתר פירוט, הרי אם נוריד מהיום של ה-720 את עה"ש וצאה"כ שזה 144 דק', נגיע ל-576 דק' מהנץ לשקיעה (ומה שהגר"א מקשה שזה נגד המציאות שהרי אין יום קצר כזה אפילו בחורף בא"י, הוי קושיא גדולה, אבל אנו נחשב לפי שיטת תה"ד גם אם אינה תואמת למציאות, וראה לקמן בזה), ושמינית של 576 דק' שזה אורך היום שמהנץ לשקיעה הוא 72 דק', א"כ מכאן נלמד שיש לחשב כל יום את אורך היום מהנץ לשקיעה, ושמינית מזה הוא השיעור שמעה"ש עד הנץ ושמהשקיעה עד צאה"כ.

וא"כ במציאות שלנו בימי ניסן שאורך היום מהנץ לשקיעה הוא 720 דק' שמינית מזה הוי 90 דק', ועה"ש היא 90 דק' קודם הנץ. ואורך היום השלם הוא 900 דק', ועשירית מהיום השלם זה עה"ש וצאה"כ שהוא 90 דק'. וביום ארוך בקיץ בא"י שבו המרחק בין הנץ לשקיעה הוא 1000 דקות, עה"ש היא 125 דק' לפני הנץ (למעלה משעתיים), וכן צאה"כ 125 דק' אחרי השקיעה, וס"ה אורך היום השלם 1250 דק', (ועשירית מזה 125 דק'). וביום קצר בחורף בא"י שבו המרחק בין הנץ לשקיעה הוא 600 דקות, שמינית מזה הוי 75 דק' ולכן עה"ש הוא 75 לפני הנץ וכן צאה"כ דר"ת הוא 75 דק' אחרי השקיעה, וזה עשירית מאורך היום השלם 750 דק'.

ולדברי הולכים בדרך זו היא גופא שיטת השו"ע ותה"ד, ומה שאין ביממה שלנו בארץ ישראל שום יום שבו עה"ש הוא 72 דק' כי גם בשיא החורף היום מעה"ש לצאה"כ יותר ארוך מ-720 דק' ושמינית היום תהיה יותר מ-72 דק', אין עליהם המלאכה לתרץ, ומקושיא לא מתים, ולמה יכתוב מרן דאורך מיל 18 דק' הרי אין יום בשנה שד' מיל כאלו יהיו עה"ש, ובימי ניסן שבהם דיברה הסוגיא הא הוי 90 דק' לפני הנץ, כנ"ל אין יודעים לתרץ, אבל העיקר שלדעתם דעת מרן השו"ע שנוסחת החישוב היא שמינית שמאורך היום שבין הנץ לשקיעה².

והנה בשיטה זו מחזיק הגאון רבי אליהו טופיק שליט"א בספרו קול אליהו, סימן א', והנני לצטט כאן את המפתח לסימן זה ובגוף הספר יראה המעיין שיטתו בהרחבה: "שאלה א'. יבואר בו זמן עמוד השחר לדעת מרן ז"ל שהוא שמינית שמהזריחה לשקיעה דרך משל כשיש י"ב שעות שוות מהזריחה לשקיעה נמצא שמינית הי"ב הוא שעה ומחצה. לכן זמן עה"ש הוא שעה ומחצה לפני הזריחה וכן ע"ז הדרך, [נדלא כהגר"ח נאה ז"ל ונמשכו אחריו כמה חו"ר דורינו] שכתב שלדעת מר"ן שסובר דהמיל ח"י דקין נמצא ביום הנז' עה"ש הוא ע"ב דקין קודם השקיעה שהוא עשירית שמהזריחה לשקיעה, ולא היא, דגם למר"ן דס"ל שהמיל ח"י דקין אפ"ה זמן עה"ש ביום הנז' הוא שעה ומחצה קודם הזריחה, וכמו"ש בלוח של הגאון ר' נסים כדורי ז"ל שהוא לדעת מרן ז"ל, ויבואר בו חשבון דמיל ח"י דקין כיצד מחשבין אותו, עכ"ל. ובגוף הספר שם בהרחבה רבה מאד.

והנה בעלי שיטה זו מצאו בה ישועה למנהג הלוחות בא"י (דברי יוסף שווארץ, הנברשת, והרב טוקצ'ינסקי) לחשב את זמן עה"ש שעה ומחצה קודם הנץ בימים השווים, ורבים התפלאו שהרי המיל לרוב הפוסקים י"ח דק' וד' מיל הוי 72 דק', ולמה שינקטו בעלי הלוחות שהשיטה שאורך מיל 22.5 דק' שאז ד' מיל הוי 90 דק'. אמנם לפי שיטה

² וכבר התקשה בזה מאד הגאון פרי חדש בקונטרסו דבי שמשו ד"ה ואהא דאמרינן, וז"ל: ולפי דבריהם (היינו תה"ד ודעימיה) צ"ל דר' יוחנן (דאמר דאדם מהלך ביום 40 מיל) לא מיירי ביום בינוני דתקופת ניסן ותשרי אלא בכמו הודש אחד קודם תקופת ניסן וחודש אחד אחר תקופת תשרי, שהזמנים אלו היום יש לו י"ב שעות מעלות השחר עד צה"כ וכן הלילה היא י"ב שעות משעת צה"כ עד עה"ש משעות ההשוואה. ותמהני דהא אמתניתין דאיזו היא דרך רחוקה קאי וקאמר דמפלגא דיומא לאורתא איכא ט"ו מילין לענין קרבן פסח דאיתיה בתקופת ניסן וכו' וסיים בצ"ע.

והנה מה שרצה לתרץ דקאי על תקופת החורף, אין זה מסתדר במציאות כי היום הקצר ביותר בשנה בא"י יש בו הרבה יותר מי"ב שעות מעה"ש לצאת הכוכבים, וא"כ על איזה יום דיברה הסוגיא. ובדברי יוסף שווארץ (איילת השחר דף ט"ז ב') רצה להמציא שמדובר על קו המשווה, ובמחילה גם שם אין יום כזה, ואדרכה שם כל השנה מהנץ לשקיעה הוא י"ב שעות. וגם אם נמצא יום כזה הרי הסוגיא איירי בא"י בתקופת ניסן. ועל כן הגר"א והלבוש לא קיבלו לפרש שיש כאן שיטה וקושיא עליה, אלא הגדירו זאת כשגגה ושטות. עד כדי שהחזו"א אחר שמצא את שיטת הגר"א בזקנותו בשנות אליהו לפרש שאורך היום מעה"ש עד צאה"כ 48 מיל, ואז אורך מיל הוא 18 דק' העמים זאת גם בשיטת תה"ד והשו"ע. כדי להצילו מהקושיות והפירוכות הנ"ל, והגם שבדואי א"א לפרש בלשונו כשיטה זו.

זו יוצא שאין מחלוקת בזה ובין אם נחשב לפי אורך מיל של 18 דק' או 22.5 דק', עה"ש בימי ניסן הוא 90 דק' לפני הנץ, וא"כ עורכי הלוחות עשו דבריהם גם לדעת השו"ע (והרחיב בביסוס שיטה זו גם בנו הרה"ג יצחק טופיק במבוא ללוח שהדפיס בסידורו תהילות יצחק).

אמנם הדרך השניה הזו קשה עד למאד, שלא תירצו השאלה על התה"ד ומה שיוצא מדעתו 72 דק' אין לזה שום יום בשנה ולא בימי ניסן ותשרי, וכנגדם עומדת וניצבת דרך הלוח אור החיים הנ"ל בשם הגרע"י זצ"ל שיש לחשב דעת מרן לפי 72 דק' בימי ניסן ותשרי, ובקיץ יהיה הזמן שעה ומחצה לערך, ובחורף שעה אחת קודם הנץ זמן עה"ש.

והנה אם מחבר "הלוח הספרדי" היה נוקט שהדרך השניה היא עיקר בדעת השו"ע, החרשתי, שהרי כבר קדמו הרב קול אליהו הנ"ל שסובר שכן דעת השו"ע (והגם שאלכא דאמת אינו צודק). אבל החכם הנ"ל החליט לומר שמלבד שכן דעת השו"ע, כן גם דעת הגרע"י זצ"ל שעה"ש בימי ניסן הוא 90 דק' לפני הנץ, וזה על סמך ציטוט אחד מדבריו שכתב ביביע אומר ח"ב סי' כ"א אות ט"ו וז"ל: ועיין בס' מטה יהודה (סי' רצג), שהעיר עמ"ש בחמדת ימים שנוהגים כל חכמי הישיבה להמתין שעה וחצי, שהרי די בשיעור ד' מיל ומ"ט אמות, (דהיינו אחר בה"ש של ר' יוסי, וכמ"ש הרא"ש), אלא שעשו שיעור מסויים שהוא עד חצי שעה. ע"כ. אולם לפע"ד (היינו דעת הרב יבי"א) נראה דס"ל כמ"ש הרב מנחת כהן (מאמר ב פ"ג והלאה), ששיעור ד' מילין שאמרו היינו בשעות זמניות, ולא שעות שוות, וממילא בזמן הקיץ (או אפילו בימי ניסן ותשרי, לפי מה שנוהגים לחשוב היום מעמוד השחר עד צאה"כ). יגיע הזמן עד שעה וחצי ולפעמים יותר, וכו' ע"ש.

אתה הראת לדעת, שהרב יביע אומר סובר שאפילו בימי ניסן ותשרי יגיע זמן ד' מיל ל90 דק'. ומכאן למד הרב בעל הלוח הספרדי לייסד לוח שנה עם זמני עה"ש וצאה"כ לדעת הגרע"י לפי 90 דק', עה"ש 90 לפני הנץ וצאה"כ 90 דק' אחר השקיעה³.

וזה תמוה מאד, מה שמתעלם התעלמות מוחלטת מפעמים רבות שכתב הרב בצורה ברורה וחזקה מאד שעה"ש הוא 72 דק' לפני הנץ ולא 90 דק', וכן בהסכמתו ללוח אור החיים הנ"ל, ולזה איני יכול להחריש, הגם לכבוש את המלכה עימי בבית? שיקום מי בדורינו שנים ספורות אחר פטירת הרב ויאמר לנו דשיטת הגרע"י זצ"ל דצאת הכוכבים דר"ת שהיא ד' מיל אחרי השקיעה תהיה בשעות זמניות בימי ניסן 90 דק' אחרי השקיעה, (ויכתוב שעושה שעה וחומש זמנית לפני הנץ, ויקח הסכמות מהראשון לציון ועוד שסומכים על פשטות לשונו), וזה טעות גמור לפענ"ד, שזה נגד פעמים רבות שכתב הרב בספריו שהוא 72 דק', ופעמים רבות שמענו באזנו מפיו זצ"ל בשיעורים ועוד לחכות 72 דק' אחרי השקיעה לזמן ר"ת, והנני לברר ולהוכיח דשיטת מרן הגרע"י בזה היא 72 דק' ולא 90, וזה החלי בס"ד.

הנה בספרו יחיה דעת ח"ב סימן ח' כתב הרב: והנה זמן עמוד השחר שנוי במחלוקת הפוסקים. כי בפסחים (דף צד ע"א) מבואר, שמעת עלות השחר עד הנץ החמה יש שיעור מהלך ארבע מילין. ומבואר בשו"ת תרומת הדשן (בסימן קכג וקס"ז), ששיעור מהלך מיל הוא שמונה עשרה דקות. וכ"כ בשו"ת מהרי"ו (סימן קצג). וכן פסק השלחן ערוך באורח חיים (סימן תנט סעיף ב). וביו"ד (סימן סט סעיף ו). וכן הסכים גם הרמ"א בהגה בא"ח (סימן רסא סעיף א), ובספר תורת חטאת (כלל טו דין ח). ולפי זה, זמן מהלך ארבע מילין הוא שבעים ושתיים

³ ויש לזה השלכות גדולות על הרבה מזמני היום, כגון סוף זמן ק"ש וסוף זמן תפילה של המג"א, אם נמנה מעה"ש 90 לצאה"כ 90 אז ישתנה זמנם הרבה מאם נמנה מעה"ש 72 לצאה"כ 72, וא"כ כל זמני הלוח הנ"ל הנגזרים מעה"ש וצאה"כ אינם נכונים, וכמו שנפרט.

דקות. וכ"כ הרמב"ם בפירוש המשניות (ברכות פרק א משנה א): שעמוד השחר הוא האור הנוצץ בפאתי המזרח קודם עלות השמש בכדי שעה וחומש שעה. (כלומר, שבעים ושנים דקות). ומצאנו כמה מגדולי הפוסקים הסוברים כדעת מרן והרמ"א, כי בסידור רב סעדיה גאון (בדיני תפלה וק"ש, עמוד כט) כתב, שהנצרך לנקביו, אם היה יכול להמתין כשיעור הליכת פרסה, דהיינו שעה וחומש מן הזמן הממוצע, תפלתו מותרת, ואם לאו לא. עכ"ל. וידוע ששיעור פרסה הוא ארבע מילין (פסחים צד ע"א). וכן כתב ראבי"ה (בריש מסכת ברכות), שפלג המנחה הוא באחד עשר שעות חסר רביע, דהיינו שעה ורביע קודם הלילה שהוא צאת הכוכבים. ולפי מה שאמרו בפסחים (צד ע"א), אדם הולך בשעה ורביע יותר מפרסה. ע"כ. וכ"כ הרא"ה בספר פקודת הלויים (ריש פ"ד דברכות). וכ"כ המאירי שם. נמצא שכל הראשונים הנ"ל עומדים בשיטת מרן והרמ"א ששיעור מיל הוא שמונה עשרה דקות. וכן פסקו הרבה אחרונים. ומהם: הלבוש (בסי' תנט). והבית חדש (ס"ס תקסב). והש"ך (יו"ד סימן סט ס"ק כה). והאליה רבה (סימן רסז סק"ג). ובשו"ת בית דוד (חאו"ח סימן קב). והגאון רבי יוסף חיים בספר בן איש חי (פרשת ויקהל אות ט). וכן פסק הגאון מופת הדור החזון איש (מועד סימן יג אות ב), שאנו סומכים להלכה על דברי התרומת הדשן והשלחן ערוך, ששיעור מיל הוא י"ח דקות. ע"ש. (וע"ע בחזון איש ב"ב - סנהדרין דף עח ע"ד והלאה). וראה עוד בספר שיעורי ציון להגאון רבי אברהם חיים נאה (עמוד ע"ד וע"ה). ע"ש. (וע"ע בשו"ת בית שערים חאו"ח סי' לט).

ולכן נראה שיש להורות בנידון שלנו, שהפועלים, והשכירים אשר אצים למלאכתם, יתחילו בפרשת העקידה והקרבנות ופטום הקטורת, בתשעים דקות לפני הנץ החמה (על פי מה שמתפרסם בלוח היומי הזמן של הנץ החמה). באופן שיתחילו ברוך שאמר רק לאחר שיגיע זמן של שבעים ושנים דקות לפני הזריחה, שהוא הזמן של עמוד השחר לפי דעת רוב הפוסקים ומרן השלחן ערוך. ולא יתעטפו בטלית ולא יניחו תפילין אלא עד לאחר שסיימו הזמירות עם ברכת ישתבח, שבינתיים יגיע זמן של הנחתם, שהוא בכדי שיראה את חבריו בריחוק ארבע אמות ויכירנו. ואז יתעטפו בטלית ויניחו תפילין, ויברכו עליהם, ואחר כך יאמר השליח צבור חצי קדיש וברכו, וימשיך מברכת יוצר והלאה, עד תפלת העמידה. עכ"ל ביחוד דעת הנ"ל.

הנה בהדיא שנוקט הרב (בפרט במה שהדגשתי) שבלוח שלנו היום יש לקבוע את עה"ש 72 דק' לפני הנץ ולא 90 דק'.

ובילקוט יוסף ח"א עמוד קל"ז הלכות תפילה סעיף א' כתב הגרע"י (וזה מלשון הרב כמבואר בסוף הדברים): עמוד השחר הוא שיעור מהלך ארבעה מילין קודם הנץ החמה וכו' יש אומרים ששיעור מהלך מיל הוא שמונה עשרה דקות ויש אומרים שהוא עשרים וארבע דקות והלכה כסברא ראשונה, לפיכך זמן עמוד השחר הוא שיעור שבעים ושנים דקות קודם הנץ החמה בשעות זמניות.

ובהערה ב' שם: כל זה נתבאר בשו"ת יחודה דעת חלק ב' סימן ח. ודע שאין לסמוך על זמני "עמוד השחר" שמתפרסמים בלוחות השונים שרובם ככולם⁴ מיוסדים על חשבון המנוגד לדעת מרן שקבלנו הוראותיו. אלא שיש לחשב תמיד זמן "עמוד השחר" שבעים ושנים דקות, זמניות, קודם הנץ החמה. וההיתר להתחיל פרשת העקדה וסדר הקרבנות תשעים דקות קודם הנץ החמה, אף על פי שקריאת פרשת הקרבנות ראויה להיות רק ביום, וכמו שכתב הגאון רבי חיים פלאגי' בשו"ת לב חיים חלק א' (סימן יב). מכל מקום הואיל ויש אומרים שתשעים דקות לפני הנץ החמה הוא עלות השחר, ועוד שאפילו לגבי תפלה עצמה יש מתירים בשעת הדחק להתפלל קודם עלות

⁴ כוונת הרב שבכל הלוחות עד שנת תשמ"ה (זמן צאת הספר ילקו"י) היה תמיד זמן עה"ש 90 דק' לפני הנץ בימי ניסן, והם לוח הרב טוקצ'ינסקי וכולם העתיקו ממנו, כולל רבי ניסים כדורי' בספרו מעשה ניסים.

השחר, לכן אפשר לסמוך להקל בזה בשעת הדחק וכו'. (מתוך קונטרס ההערות לאאמו"ר מרן הראשון לצינן שליט"א). עכ"ל.

הנה בהדיא הוא יצא חוצץ נגד כל הלוחות שחישבו 90 דק' לפני הנץ ונוקט לעיקר כפי שיטת 72 לפני הנץ, ולדברי בעל הלוח הספרדי, הרי בימי ניסן הוי 90, אז נגד מי יוצא הרב? נגד עצמו? האם מדבר הוא רק על פועלים היוצאים למלאכתם בשיא החורף ולא עובדים באביב או בקיץ? ובשלמא לדברינו בימי ניסן ותשרי הוי 72 ונוקט הרב את ימי השיויון שהם הקבועים וכותב "זמניות" לקצר בחורף ולהאריך הזמן בקיץ, בחורף 60 דק' לפני הנץ ובקיץ 90 דק' לפני הנץ, וזה כוונת הרב שעות זמניות, אבל לדבריהם נעמיד דברי הרב בשיא החורף בלבד 72 דק' ובקיץ יגדל הזמן ללמעלה משעתיים? פשוט שזה בהדיא נגד דבריו המפורשים.

ומצאתי בס"ד מכתב הסכמה של מרן הגרע"י לספר "זמני היום בהלכה" שיו"ל לפני שנים רבות על ידי רבי יהודה לוי, ובו מתבארים הדברים בבירור גמור, ובגלל נדירות הספר, הנני להעלותו על הכתב את המכתב בשלימותו, ומשם בארה בהדיא שבימי ניסן ותשרי עה"ש הוא 72 דק' לפני הנץ ולא 90.

וזה לשונו:

ב"ה ירושלים כז שבט תשמ"ט שנת גילה ורנן לפ"ק

הסכמה

הובא לפני הספר היקר "זמני היום בהלכה", מעשה ידי אומן, נטע נאמן, טובינא דחכימי, מרגניתא דלית לה טימי, מוכתר בנימוסין, גן של הדסים, יראת ה' היא אוצרו, ועליו יציץ נזרו, שמן תורק שמו, טעמו ונימוקו עמו, כש"ת הרה"ג רבי יהודה לוי שליט"א. עיינתי בדברי כמסת הפנאי, וראיתי כי כביר מצאה ידו, בסוגיא קשה זו, צולל במים אדירים ומעלה פנינים, בחכמה ובתבונה ובטוב טעם ודעת, תפוחי זה במשכיות כסף דבר דבור על אפניו, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, אישר חיליה לאורייתא.

ואשר כתב (בעמוד כ) שרבים מן הנוהגים כשיטת רבינו תם במוצאי שבת ויום טוב ממתנינים שבעים ושתיים דקות בכל זמן ובכל מקום בכדור הארץ, ואין לזה מקור זולת הפרי מגדים שהוא יחידי בזה נגד האחרונים וכו'. הנה המנהג שלנו פשוט שאנו מחשבים שיעור ארבעה מילין בשעות זמניות לפי אורך היום, ובקיץ שיעור זה נמשך עד כשעה וחצי. וכן כתב הגאון רבי יהודה עייאש בספר מטה יהודה (סי' רצג סק"א) שכל חכמי הישיבה נוהגים להמתין עד כשעה וחצי אחר השקיעה, כסברת רבינו תם. (וע"ע לו בשו"ת בית יהודה ח"א סי' כ"ב וח"ב סי' נ"ז). וזה לפי השיעור של דעת מרן שהמיל הוא שמנה עשר דקות (ע' בש"ע א"ח סי' תנ"ט ויו"ד סי' ס"ט) וכדבריו מבואר בסידור רב סעדיה גאון (עמוד כ"ט). וראה בספרי ילקוט יוסף ח"א (עמוד ק'). וכן אנו חושבים שיעור שלש שעות של סוף זמן קריאת שמע בשעות זמניות, שלא כמשמעות תוס' הרא"ש (ברכות ג:) שהן שעות שוות בכל זמן, וכ"כ הגאון יעב"ץ בספר לחם שמים, אלא כמ"ד הרמב"ם בשו"ת פאר הדור (סי' מ"ד) שאם היום ארוך יהיו שעות ארוכות ואם היום קצר יהיו שעות קצרות. וע' בשו"ת מהר"י פראגי (סי' מ"ז) מ"ש בדעת הרמב"ם בזה, ע"ש. ועכ"פ לדינא נקטינן כמו שהעלה ג"כ המנחת כהן בראיות ברורות שהכל בשעות זמניות. וכ"כ הגאון רבי יעקב חאגיז בספר עץ חיים על המשניות שכן פשטה ההוראה. וכ"כ בשו"ת רב פעלים ח"ב (סי' ב'), ושכן המנהג. וע"ע בשו"ת חסד לאברהם תאומים (חאו"ח סי' ז') ובשו"ת מנחת אלעזר ח"א (סי' ס"ט), ע"ש. וגם שיעור ארבעה מילין מעמוד השחר עד הנץ החמה שהם שבעים ושתיים דקות אליבא דמרן הש"ע, תמיד נמנים בשעות זמניות.

(וראה בס' ילקוט יוסף עמוד קל"ז). והחומרא של ר"ת במוצ"ש ובמוצאי יו"ט להמתין עד שיעור ארבעה מילין מלעשות שום מלאכה הולכת ומתפשטת בין שכבות העם, בהחזרת עטרה ליושנה, לאחר שנשתכחה הלכה זו בקרב עדות המזרח, ובאמת שיש לחוש מאד לשיטת ר"ת אשר רבים ועצומים עומדים בשטתו. ומהם מגדולי הספרדים, רבינו חיים אבולעפייא בספרו חנן אלקים (דף קנ"ב ע"א) שסברת ר"ת היא מוסכמת מרוב הפוסקים ומרן הש"ע. וכן כתב הגאון רבי שמואל לנייאדו ראש רבני ארם צובא, (ראה חנן אלקים שם דף קנא ע"ב), וכן פסק הגאון ר' יעקב אלבעלי בספר קהלת יעקב בתשובה (דס"ח ע"ד), והגאון ר' צדקה חוצין בספר צדקה ומשפט (חאו"ח סי' ה'), וראה עוד בספר שלחנו של אברהם (סימן רס"א), ובספר חיים שנים (סי' י"ב), ועוד, ואכמ"ל. (וראה במש"כ בשו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' כ"א. ע"ש).

ואסיים בברכה למעלת כבוד הרב המחבר לרגל הופעת המהדורה החדשה שחפץ ה' בידו יצלח ויפוצו מעינותיו חוצה להגדיל תורה ולהאדירה ברבות הטובה גם עד זקנה ושיבה. ויקויים בו מקרא שכתוב: עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. וכל אשר יעשה יצליח.

בברכת התורה ובאהבה רבה עובדיה יוסף

ע"כ מכתב ההסכמה. הנה גם כאן מבואר (במודגש על ידי) שעה"ש נמשך רק בקיץ עד שעה וחצי קודם הנץ, ולא בימי ניסן ותשרי.

ואיני יודע ליישב הסתירה מכל הפעמים הרבות שכתב הרב שד' מיל הם 72 דק' למש"כ ביביע אומר ח"ב הנ"ל שד' מיל הו' שעה ומחצה אפילו בימי ניסן ותשרי, והרי יכל ליישב את דברי הר"י עייאש שכתב שעה וחצי אחר השקיעה בימות הקיץ כמו שכתב במכתב ההסכמה ולא היה צריך להעמידו ביבי"א בימי ניסן ותשרי. וצ"ל שנגרר בזה בצעירותו לפי שעה אחר הלוחות שהיו נפוצים אז, שכולם חישבו את עה"ש 90 דק' לפני הנץ, ואח"כ בספרים הבאים עמד על בירור האמת שד' מיל הם 72 דק', ודחה בתוקף הלוחות הנפוצים כמבואר לעיל בילקוט יוסף הנ"ל⁵.

ומן הפלא והתימה על הרב המסכים ללוח הספרדי הרה"ג שבתי לוי שליט"א שכתב בהמלצתו לבנו בעל הלוח הנ"ל "וכן חישב זמן עלות השחר שעה וחומש קודם הנץ החמה ולא שעה ומחצה (זמנית)". ותמ'ה תמ'ה אקרא, הרי בלוח הנ"ל חישב שעה ומחצה זמניות ולא שעה וחומש? וכי לא הבחין הרב המסכים שבימי ניסן ותשרי עלות השחר לפני הנץ 90 דק', וכן צאה"כ אחר השקיעה?⁶

⁵ ואפשר גם לדקדק לשון הרב יבי"א בח"ב ולתוצאה, דמש"כ "וממילא בזמן הקיץ (או אפילו בימי ניסן ותשרי, לפי מה שנוהגים לחשוב היום מעמוד השחר עד צאה"כ). יגיע הזמן עד שעה וחצי ולפעמים יותר", כוונתו דבזמן הקיץ יגיע הזמן לשעה וחצי לסוברים דמיל 18 דק', ובסוגריים בא לומר דלעורכי הלוחות היום שמחשבים מיל 22.5 דק' אפי' בימי ניסן ותשרי יגיע הזמן לשעה וחצי. ועכ"פ איני רוצה לפלפל ולדקדק בלשון, כי אח"כ ישיבו עלי שזה דחוק וכו', ויתפסו נושא זה לעיקר, ומעדיף אני לומר כמו שכתבתי למעלה ששאר המקומות שהבאנו בשם הרב יוכיחו בירור דעתו הברורה בזה.

⁶ וכבר מילתי אמורה שאין הבדל בין השיטה הסוברת שאורך מיל 22.5 דק', שאז ד' מיל כפול 22.5 דק' 90 דק' ועה"ש הוי 90 דק', לבין שיטת הלוח הנ"ל הסוברת שזמן עה"ש לסוברים שאע"פ שמיל הוא 18 דק' עה"ש הוא שמינית מאורך היום מהנץ לשקיעה בימות השיוון 720 דק', וזה עולה 90 דק', דלשניהם עה"ש הוא 90 דק' קודם הנץ, רק שלהשיטה הסוברת שאורך המיל הוא 22.5 דק' אזי זמן מליחה ושיעור חימוץ הוא 22.5 דק', ולשיטת הלוח הספרדי הוי 18 דק', וא"כ ממה בא לאפוקי שככתב בהסכמה "ולא שעה ומחצה זמנית", הרי לענין עה"ש שניהם זמן אחד ממש לשיטת הלוח הספרדי, אתמהא.

סוף דבר, יש לתקן בלוח הנ"ל את זמן עלות השחר וצאת הכוכבים ל72 דק', כשיטת מרן בשו"ע והרב בעל יביע אומר. ולא להשאירה 90 דק' לפני הנץ, ו90 דק' אחרי השקיעה (שכידוע רק בבירוסק נהגו לחשוש לר"ת 90 דק' אחרי השקיעה בזמניות, כשיטות הראשונים שהמיל 22.5 דק' ודי' מיל הוו 90 דק').

* * *

והנה מאמר זה פורסם בקובץ משנת יוסף חלק י"ט סימן מ"ז, ובגליון שאחריו הגיב על דברי הרב יוסף לוי עיי"ש, והנני להעלות על הכתב את תגובתי אליו:

קשה לי לענות למר, כאשר חלוקים אנו ביסודי הדברים כל כך.

אני רואה בעיני כמטרה עליונה ליישב את שיטות הראשונים עם המציאות, ואם במציאות יש 12 שעות של 60 דקי בין הנץ לשקיעה שהם 720 דקי בימי ניסן ותשרי שבהם דיברה הסוגיא, אי"כ יש לנו ללמוד היטב את כל הראשונים עם התאמה למציאות זו, ולחשב לדבריהם את הסוגיא דפסחים, גם אם אורך המיל יהיה לפי"ז 22.5 דקי או אם יהיה 18 דקי כשיטת הגר"א.

מלבד תרומת הדשן והלקט יושר שבהדיא סברו אחרת בהבנת המציאות וחשבו שאורך היום הזה הוא 576 דקות, וזה הביא אותם לתוצאה שאורך המיל 18 דקי, ועליהם הקשו הגר"א והלבוש ועוד שזו סגגה גדולה, והגר"א המציא דרך אחרת בסוגיא שגם על פיה יוצא שאורך המיל 18 דקי ודי' מיל הם 72 דקי. אבל הבו דלא להוסיף עליהו עוד ראשונים שלא יודעים ח"ו המציאות.

אני אומר שאם היו שואלים את התרומת הדשן בדורו בערב פסח מתי היום עלות השחר? הוא היה עונה 72 די לפני הנץ, כי די מיל של 18 דקי הם 72 דקי. מתי היום צאה"כ דר"ת? הוא היה עונה 72 דקי אחרי השקיעה.

ואתה אומר שהוא היה עונה להם עה"ש 90 דקי לפני הנץ, וצאה"כ דרבינו תם 90 דקי אחרי השקיעה.

אני אומר שכשחכם עובדיה כותב שעלות השחר היא 72 דקי לפני הנץ הוא מתכוון לכך כפשוטו, בימי ניסן ותשרי, בקיץ מאריך ובחורף מקצר לפי אורך היום.

ואתה אומר שהוא מתכוון לשיא החורף, ובימי ניסן ותשרי 90 דקי, ובקיץ שעתיים לפני הנץ, ור"ת 120 דקי אחרי השקיעה.

אני אומר שכשחכם עובדיה כותב ביחוד דעת (ח"ב סי' ח') "באופן שיתחילו ברוך שאמר רק לאחר שיגיע זמן של שבעים ושתיים דקות לפני הזריחה, שהוא הזמן של עמוד השחר לפי דעת רוב הפוסקים ומרן השלחן ערוך", הוא מתכוון ל72 דקי בשעון שלנו.

ואתה אומר שהוא מתכוון לשעות זמניות, ובשעון שלנו הם 90 דקי, וכי הרב מדבר איתנו בטורקית?

אני אומר שכשחכם עובדיה כותב בילקוט יוסף ח"א (עמי קל"ז) "ודע שאין לסמוך על זמני "עמוד השחר" שמתפרסמים בלוחות השונים שרובם ככולם מיוסדים על חשבון המנוגד לדעת מרן שקבלנו הוראותיו. אלא שיש לחשב תמיד זמן "עמוד השחר" שבעים ושתים דקות, זמניות, קודם הנץ החמה". הוא בא לאפוקי מחכמים כמוך שאומרים שעה"ש 90 דקי לפני הנץ.

ואתה כותב לי שהוא בכלל מדבר על החורף ובא לאפוקי משיטת התוספות שסוברים שהחשבון הוא הי מילים של 18 דקי, ובאמצע החורף הוא 90 דקי. ובמחילה ממך כל הלוחות שהרב תוקף (לוח הרב טוקצינסקי ורבי ניסים כדיורי בספרו מעשה ניסים שהעתיק ממנו), עשו באמצע החורף 72 דקי וימי ניסן ותשרי 90 דקי בדיוק כמו שאתה עושה, אז את מי הוא דוחה? את מי אם לא אותך ואת שיטתך.